

УДК 658.336.8:631.145

Збарський В. К., д.е.н., професор

Збарська А. В., к.е.н., асистент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО – ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Анотація. Визначені організаційні форми (суб'єкти малого підприємництва на селі), якими є приватні господарства (особисті селянські господарства товарного спрямування і фермерські господарства) і приватні підприємці (фізичні особи-підприємці). Розглянуто роль і місце малого підприємництва в економіці, тенденції розвитку і державного регулювання. Викладено дію механізму державної підтримки малого підприємництва в сільських поселеннях Черкаської області.

Ключові слова: розвиток, мале підприємство, суб'єкти малого підприємництва, особисті селянські господарства, фермерські господарства, фізичні особи-підприємці, прибуток, соціально-економічна концепція розвитку, критерії галузевої диференціації.

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин в Україні поставило перед науковцями-економістами та фахівцями ряд складних теоретичних та практичних проблем, які потребують всебічного наукового дослідження. Серед них особливе місце займають питання управління процесами розвитку малого підприємництва як однієї із ключових ланок становлення ринкової економіки. Спроба форсованого використання досвіду країн з розвинутою ринковою системою без урахування українських реалій не привела до бажаних результатів: втрачена керованість економікою, понижена передбачуваність реакції суб'єктів ринку на перетворення, що проводяться, росте поляризація груп населення, звужується сфера матеріального виробництва у сільському господарстві, погіршуються умови життя населення.

Ось чому діяльності малих форм господарювання на селі, які здебільшого представлені особистими селянськими і фермерськими господарствами, є об'єктом дискусій учених-економістів, соціологів, демографів та інших фахівців. Ці мікроєдиниці поєднують в своїй діяльності багато інтересів, зумовлених складними і суперечливими процесами функціонування та подальшого їх розвитку. Значна кількість малих підприємств налагоджує і розвиває тісні зв'язки між собою, сільськогосподарськими підприємствами та іншими організаціями, що пов'язані з аграрним виробництвом та соціальним розвитком села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні питання розвитку малих сільськогосподарських підприємств та управління їх діяльністю досліджували В. П. Горьовий [10], В. К. Збарський [9], С. В. Кальченко, П. К. Канінський [11], В. Я. Месель-Веселяк [7], М. Й. Малік [6], І. В. Свиноус [8], О. М. Шпичак [8] і багато інших учених.

Формулювання цілей статті – обґрунтувати проблеми розвитку суб'єктів малого підприємництва в сільських поселеннях регіону та розкрити особливості управління цим процесом.

Виклад основного матеріалу. Рівень соціально-економічного розвитку сільських територій у значній мірі залежить від доходів, одержаних від функціонування галузей АПК, традиційних промислів і ремесел та інших напрямів господарської діяльності, а також наявності необхідних трудових ресурсів, які забезпечують їх комплексний і стійкий розвиток. Разом з тим, формування малого сільського підприємництва по праву можна вважати одним із ключових факторів стійкого розвитку сільських територій.

Стійкий розвиток сільських територій оголошено Міністерством аграрної політики і продовольства України першочерговим напрямом розвитку сільської економіки, де становленню суб'єктів малого сільського підприємництва визначена одна із провідних ролей [6; 9].

Нині близько 40% населення України проживає в сільській місцевості, здійсню-

ють господарську діяльність понад чотири млн. власників особистих селянських господарств і майже 2 млн. мешканців міст зайнято в садівничих, городницьких і дачних некомерційних об'єднаннях громадян[5].

В Черкаській області стан реформування земельних відносин за період 2000–2014 року наведений в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка площі с.-г. угідь господарств Черкащини, 2000–2014 р.

Категорії господарств	Рік							2014 до 2000, %
	2000		2005	2010	2012	2014		
	тис.га	%				тис.га	%	
С.-г. підприємства та господарства населення – всього	1359,8	100	1318,9	1311,8	1312,1	1312,8	100,0	96,5
в тому числі:								
-сільгосп підприємства	1160,2	85,3	995,9	995,8	975,7	983,1	74,9	84,7
-фермерські господарства	34,0	2,5	101,3	130,5	135,3	147,0	11,2	432,4
-господарства населення – всього:	199,6	14,6	323,0	316,0	336,4	329,7	25,1	165,2
з них ОСГ – всього	197,5	14,4	198,0	198,4	194,5	181,2	13,8	91,7
в т. ч. для: обслуговування присадибної ділянки	31,2	2,3	31,1	31,6	30,0	25,1	1,9	80,4
ведення ОСГ	115,9	8,5	115,1	113,8	112,4	99,8	7,6	86,1
товарного виробництва	50,4	3,7	51,8	53,0	52,1	56,3	4,3	111,7

* Дані Головного управління статистики у Черкаській області за відповідні періоди [1; 2; 3; 4].

Разом з тим, на селі існує ряд об'єктивних проблем, які гальмують розвиток повноцінної діяльності суб'єктів малих форм господарювання в регіоні, а саме: зниження якості і рівня життя населення в сільській місцевості; відносно низький рівень зайнятості і доходів сільського населення; нерівномірний розвиток сільськогосподарського виробництва; низький рівень розвитку несільськогосподарських напрямів діяльності; погіршення кадрового потенціалу і демографічної ситуації села; погіршення екологічної ситуації на інтенсивно використаних територіях; руйнування взаємовигідних зв'язків між містом і селом [10].

На наш погляд, подолання наявних проблем в сільській місцевості можливе завдяки пріоритетному розвитку малого сільського підприємництва, здатного вирішити низку соціально-економічних питань, перш за все,

у сфері зайнятості і збільшення доходів населення (табл. 2).

Якщо чисельність зайнятих у малому підприємстві на селі за період 2006–2014 рр. суттєво не змінилася, то сума прибутку від їх діяльності зріс майже у 7 разів і становив у середньому за 2010–2014 р. 255,7 млн. грн. проти 37,5 млн. у 2006–2007 роках.

Нинішня ситуація здебільшого зумовлена слабкістю місцевого самоуправління; відомчою роз'єднаністю в управлінні сільською місцевістю на національному, регіональному і місцевому рівнях; інформаційною ізоляваністю сільських поселень; слабою увагою мешканців села про свої соціальні і економічні права; обмеженим доступом сільського населення до ринків реалізації своєї продукції, матеріально-технічних і фінансових ресурсів.

Таблиця 2

**Зайнятість сільського населення та ефективність малого підприємництва
у Черкаській області***

Район	В середньому за рік					
	2006–2007		2008–2009		2010–2014**	
	зайня- тість, осіб	прибуток, тис. грн	зайня- тість, осіб	прибуток, тис. грн	зайня- тість, осіб	прибуток, тис. грн
Городищенський	946	5135,3	933	3566,7	1001	17643,0
Драбівський	923	7234,3	1038	6012,4	998	29110,8
Жашківський	1298	4214,9	1103	6789,3	1161	27567,1
Звенигородський	927	4654,7	978	4444,0	887	6007,2
Золотоніський	699	-1458,9	721	-2232,1	756	3011,7
Кам'янський	698	1023,4	580	-23,9	614	2221,0
Канівський	570	289,5	521	2136,9	521	8994,3
Катеринопільський	559	1678,3	565	-458,0	476	9569,0
К.-Шевченківський	1187	13023,5	1140	12789,4	934	-3767,4
Лисянський	898	1501,1	751	3351,2	680	15654,5
Маньківський	689	-13334,3	698	6432,2	689	15321,9
Монастирищенський	1103	2389,3	1002	4434,8	1232	35674,8
Смілянський	500	6456,6	544	3211,1	606	3989,0
Тальнівський	889	1011,1	1011	1654,2	987	33234,7
Уманський	891	-3348,9	1141	4322,2	1301	21210,0
Христинівський	703	434,8	600	-2254,5	644	-239,8
Черкаський	1932	769,2	1924	-40324,1	1754	11899,5
Чигиринський	901	1187,0	982	-24,7	929	9011,1
Чорнобаївський	948	4654,9	987	-3521,1	1100	5233,3
Шполянський	1097	21,4	1015	5211,2	1092	4329,0
Всього	18358	37537,2	17093	15514,1	18362	255677,1

*З урахуванням фермерських господарств;

**Дані за 2014 р. попередні

Визначальною передумовою розвитку малого підприємництва на селі є здоровий соціально-психологічний клімат і відповідність мотивацій праці реальним обставинам, що склалися на ринку праці (табл. 3).

Практика свідчить, що створення найбільшої кількості робочих місць у сільських поселеннях відмічено на підприємствах, які орієнтовані на місцевий ринок і це, переважно, малі форми господарювання. Разом з тим, основні проблеми функціонування малого підприємництва сільських поселень Черкащини знаходяться у виробничо-збутовій сфері і пов'язані з низьким рівнем товарності виробництва [3]. Лише рівень

товарності молока в регіоні досягає в середньому за рік 50%.

Наші розрахунки, виконані на матеріалах особистих селянських господарств Черкаської області свідчать, що реалізація надлишків сільськогосподарської продукції та підвищення рівня товарності може сприяти їм одержати додатково виручки від реалізації на суму майже у 3,3 млрд. грн.[10]. Вирішення даної проблеми можливе шляхом створення на основі кооперації дрібних товаровиробників постачальницьких, збутових, переробних, кредитних та інших сільськогосподарських споживчих кооперативів [9].

Таблиця 3

Характеристика показників соціально-трудового потенціалу малих сільськогосподарських підприємств Черкаської області

Показники	Роки				2014 у % до 2006
	2006*	2008	2010**	2014***	
Кількість зайнятих, осіб	8507	9555	9207	10224	120,1
Кількість найманих працівників, осіб	7216	7779	7590	9114	126,3
у % до загальної кількості найманих працівників	16,9	16,4	18,1	23,8	+6,9
Фонд оплати праці, млн. грн.	44,6	78,5	96,7	164,9	369,7
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників малих підприємств, грн.	618,0	1009,1	1240,1	1509,3	244,2
те ж по галузі с.-г., грн.	601,9	840,9	1008,0	1383,0	2229,8
Обсяги реалізації продукції - всього, млн. грн.	379,6	780,0	1065,5	3067,5	808,1
те ж на одного найманого працівника, тис. грн.	52,6	100,3	140,4	336,6	640,0
обсяг продаж на одну грн. фонду оплати праці, грн.	8,51	9,94	11,02	18,60	218,6

*Джерело: Стат. збірник «Діяльність малих підприємств, 2011». – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – 169 с.;

**Стат. збірник «Діяльність малих підприємств, 2012». – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – 171 с.; ***Стат. бюлетені за 2012 рік.

***Експрес-випуск. – № 7 від 21.06.2015 р.

Таким чином, якщо мале аграрне підприємство є одним із пріоритетних напрямів відновлення села, то кооперація – важливою умовою розвитку самого малого сільського підприємництва. При цьому правомірно розглядати кооперацію в якості однієї із основних умов відродження вітчизняного сільського господарства [10].

Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів дозволить обмежити вплив посередницького підприємництва на селі, вивести із тіні значні оборотні засоби, розширити доступ сільськогосподарських товаровиробників до послуг агросервісу і закріпити свої позиції на ринку.

Забезпечити цілорічну зайнятість сільського населення, підвищити рівень життя сільського населення можливо шляхом диверсифікації сільської економіки, а саме розвиток несільськогосподарських видів діяльності в сільській місцевості [11].

Висновки. Результати оцінки дійсного стану малого сільського підприємництва свідчать про необхідність проведення докорінних змін основних тенденцій його розвитку і вдосконалення його державної підтримки.

Здійснення запропонованих заходів буде сприяти прискоренню розвитку вертикальної і горизонтальної кооперації підприємців, створенню нових робочих місць на селі, диверсифікації сільської економіки, задоволенню потреб населення у якісних продуктах харчування, збільшенні доступу підприємців до довгострокових кредитів і інформаційних технологій, встановленні і розвитку контактів із великими закупівельниками сільськогосподарської продукції і, як наслідок, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного малого підприємництва не тільки на регіональному, а й на світовому ринках.

Список літератури:

1. Статистичний збірник «Діяльність малих підприємств» 2011. – Держкомстат України, Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2012. – 168 с.
2. Регіональний розвиток Черкаської області за 2011 рік. Стат. Збірник. – Держкомстат України, Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2012. – 391 с.
3. Статистичний щорічник Черкаської області за 2012 рік. – Держкомстат України, Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2013. – 548 с.
4. Фінансово-господарська діяльність підприємств Черкаської області. Стат. Збірник за 2011 рік. – Держкомстат України, Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2012. – 227 с.
5. Статистичний збірник « Діяльність суб'єктів малого підприємництва» 2011 рік. – К.: Держкомстат України, 2012. – 187 с.
6. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій/ М.Й.Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С.51-55.
7. Месель-Веселяк В.Я. Аграрний сектор економіки України (стан, минуле і майбутнє) /За редакцією: П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова /монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 1007с.
8. Шпичак О.М., Свиноус І.В. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: Монографія. – К.: ННЦІАЕ, 2008. – 300 с.
9. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 129-136.
10. Горьовий В.П., Збарська А. В. Мале підприємництво: постули розвитку, проблеми [монографія]. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. – 600 с.
11. Канінський П.К. Організаційно-економічні засади соціального розвитку села //Агроінком. – 2007. – №1-2. – С.85-87.,
12. Baumol W. The Free-Market Innovation Machine: Analysing the Growth Miracle of Capitalism. – Princeton: Princeton University Press, 2002. – 342 p.
13. Scherer F., Ross D. Industrial Structure and Economic Performance. – Boston: Houghton Mifflin, 1990. – 459 p.
14. P. Santacoloma, A. Röttger, F. Tartanac, “Business management for small-scale agro-industries” / Food and agriculture organization of the united nations. Rome, 2009 – 112 p.
15. Peter Fellows, Alexandra Rottger, FAO.2005. Business management for small-scale agro-processors. AGSF Working Document No. 7, Rome.
16. Fellows, P.J. & Axtell, B. 2001. Opportunities in food processing – setting up and running a small food business. Wageningen, Netherlands, Technical Centre for Agricultural and Rural Cooperation.

***Annotation.** Devoted to substantiate the scientific, methodological and practical bases of the management of small agricultural enterprises' development, the base of which are profitable and compatible productions of goods and services. The theoretical and practical approaches to determining the nature of such terms as “management of development” and “small enterprise” have been investigated, its role and place in economy, tendencies of development and state regulation in regional aspect have been considered. The necessity of certain institutional condition has been substantiated; the advantages and disadvantages of small entrepreneurships and classification of its subjects in rural areas have been identified. The main directions of improving the management of small agricultural enterprises' development in rural area have been substantiated, including taking into account risks of its carrying out, decreasing production costs, developing the service cooperation, improving the usage of marketing, perfecting the production specialization, increasing of a level of state and regional supports.*

The model of optimization of the forms of small entrepreneurships according to the types of economic activities in rural areas of region, and the conception of the management of small enterprises' development have been created. For the first time was elaborated the sectorial differentiation, which stipulates the organizational form of doing small business and quantitative and qualitative criteria for identifying the subject of small enterprises in rural areas of region to them.

***Key words:** development, small enterprise, subjects of small entrepreneurship, personal subsidiary plots, farms, individual persons, profit, social and economic conception of development, criteria of sectorial differentiation.*